

"הצם על החולה ונתרפא" (תענית י')

מאיר כהן

כתוב בגמ': "ית"ר מי שהיה מתענה על הצרה ועברה, על החולה ונתרפא, הרי זה מתענה ומשלים".

וכותב רש"י במקום (ד"ה "על החולה ונתרפא") – "הוא הדין אם מת החולה בעי לקוימי נדרו", עכ"ל.

כלומר, רש"י מפרש – כאשר אדם מקבל על עצמו תענית, הוא מקבלה בנדר ובין אם נתקיים רצונו ע"י התענית, ובין אם לאו, חייב להמשיך את התענית.

רש"י מסביר את הטעם לכך, (ד"ה "על הצרה ועברה...") וז"ל: "מתענה ומשלים, ואם לאו, נראה כמתנה עם קונו, אם תעבור (הצרה) לא אתענה ואם לאו אתענה".

ומשמע מדבריו שאין ראוי להתנות, משום שעצם ההתנאה יש בה לתת טעם לפגם.

גם הרא"ש (תענית פרק ראשון, הלכה ו') סובר שגם אם מת החולה צריך להשלים התענית. בניגוד לרש"י הוא סובר שהטעם הוא – "דכיון שקיבל עליו תעניות סתם, ולא התנה דעתו" עכ"ל. כלומר, הרא"ש סובר שאם אדם מקבל עליו תענית ולא מתנה עד מתי רוצה להתענות, אזי צריך להשלים תעניתו עד הערב, שכיון שלא התנה קיבל על עצמו תענית סתם כמו כל תענית שמסתיימת בערב. אבל אם התנה שאם ימות החולה יפסיק להתענות, אינו צריך להשלים תעניתו.

אולם הרמב"ם בהלכות תענית (פרק א', הלכה ט"ו) אומר: "יחיד שהיה מתענה על החולה ונתרפא, על הצרה ועברה, הרי זה מתענה ומשלים תעניתו" עכ"ל.

מפשטות לשון הרמב"ם נראה שדווקא אם החולה נתרפא אזי ממשיך להתענות, אבל אם מת לא צריך להמשיך ולהתענות שהרי צטט לשון הגמרא בלבד ולא הוסיף לציין שהוא הדין אם מת.

בענין זה מקשה ה"אור שמח" (בחיידושו על הרמב"ם) על רש"י והרא"ש קושיה עצומה וז"ל "אולם יפלא בעיני דקרא מפורש מכחישם (רש"י, והרא"ש) והוא גבי דוד שצם על בנו הראשון מבית שבע, שיחיה" עכ"ל.

עניין זה מופיע בשמואל ב' (פרק י"ב):

לאחר שלקח דוד את בת שבע אשת אוריה לאשה, ושלח את בעלה למות בחרב בני עמון, בא נתן הנביא אל דוד ואמר לו: "מדוע בזית את דבר ד' לעשות הרע בעיניו".

ובהמשך הדברים אומר דוד אל נתן הנביא "חטאתי לד'" ומשיב לו נתן הנביא "גם ד' העביר חטאתך לא תמות" אבל "הבן הילד לך מות ימות". ומסופר בהמשך:

"...ויבקש דוד את האלהים בעד הנער ויצם דוד צום ובא ולן ושכב ארצה. ויקמו זקני

ביתו עליו להקימו מן הארץ ולא אבה ולא ברה אתם לחם. ויהי ביום השביעי וימת הילד

ויראו עבדי דוד להגיד לו כי מת הילד כי אמרו הנה בהיות הילד חי דברנו אליו ולא שמע

בקולנו ואיך נאמר אליו מת הילד ועשה רעה. וירא דוד כי עבדיו מתלחשים ויבן דוד כי מת

הילד ויאמר דוד אל עבדיו המת הילד ויאמרו מת. ויקם דוד מהארץ וירחץ ויסך ויחלף שמלתו ויבא בית ה' וישתחו ויבא אל ביתו וישאל וישימו לו לחם ויאכל. ויאמרו עבדיו אליו מה הדבר הזה אשר עשיתה בעבור הילד חי צמת ותבך וכאשר מת הילד קמת ותאכל לחם. ויאמר בעוד הילד חי צמתי ואבכה כי אמרתי מי יודע יחנני ה' וחי הילד. ועתה מת למה זה אני צם האוכל להשיבו עוד אני הלך אליו והוא לא ישוב אלי."

והנה אם כן קושיה עצומה, כאמור, על רש"י והרא"ש מדוע פסקו להשלים התענית? ונלע"ד לישב קושית ה"אור שמח", ולשם כך נדייק בלשון רש"י בתענית ד"ה "על הצרה ועברה" כנ"ל. רש"י אומר שהטעם שמשלים תעניתו הוא מחשש שנראה כמתנה עם קונו: "אם תעבור (הצרה) לא אתענה ואם לאו אתענה", והנה דוד המלך ע"ה לא השלים תעניתו משום שבקבלו על עצמו תענית, ידע שיצאה הגזרה מפי המלך ואין להשיב, והרי ילדו בחזקת כאילו מת, בכך איבד דוד המלך ע"ה את היכולת להתנות את תעניתו, משום שהיכולת להתנות קשורה באפשרויות העומדות לפני האדם, ואם אין ניצבות לפני האדם מספר אפשרויות הרי שאין בכוחו להתנות.

כך דוד שידע שנגזרה גזרה שבנו ימות אין ביכולתו להתנות כמו שאמר רש"י – "אם תעבור (הצרה או החולי) לא אתענה, ואם לאו אתענה". ומה שצם, אין זה צום של הרביית זכויות למען החולה, משום שהקב"ה חתם את המשפט בדינו של הילד, וכעת אי אפשר להוסיף לו זכויות, וכיון שניתן גזר הדין אין ברירה אחרת להציל את הילד אלא ע"י חנינה. זה היה סוג התענית שהתענה דוד כמו שנאמר ע"י דוד "מי יודע יחנני ד' וחי הילד" וחנינה פירושה מתנת חנינם, שמבחינה מוסרית אין ראוי להתנותה. לכן משמת הילד אין עוד טעם בחנינה. בשל זאת לא השלים דוד את תעניתו. לעומת זאת שאר בני אדם שצמים צום לרפואת יקירה, אינם יודעים אם החולה יחיה או ימות, לכן צמים צום כדי להרבות את זכויות החולה, שע"י כך יתרפא החולה מחוליו. אבל כיוון שיכולה להיות התנאה, שאם ימות החולה יפסיקו התענית ויש בכך פגם כסברת רש"י, לכן חייבים לקיים נדרם ולהשלים התענית, משום שלדעת רש"י כל החידוש בדברי הגמרא הוא שאפילו במקרה שהחולה נתרפא שימשיך התענית, שאז אפשר להגיד שיפסיקו להתענות כדי להודות לד' על טובו, שהרי אם יפסיק אין נראה כאילו יש בכך פגם, שהרי הושלמה המטרה, באה הגמרא וחידשה: בנוסף לכך, שאם מת משלים התענית, משום שיש בהפסקת התענית פגם, גם אם נתרפא משלים שהרי נראה כמתנה אם יפסיק התענית. לפי הרא"ש שסובר שמהני להתנות תעניתו, ואם לא התנה צריך להשלים, ניתן לומר בפשטות שדוד המלך אכן התנה תעניתו.

אולם אפשר להציע יסודי לקושית ה"אור שמח", שקושיה מעיקרא ליתא, משום שדוד בכלל לא קיבל על עצמו תענית בנדר, אלא פשוט צם כתוצאה מעיסוקו הבלתי פוסק בבקשת חנינה. ומוכח כן מהעובדה שבאו עבדיו לבקש ממנו לאכול לחם. בקשה זו היתה כנראה לאור העובדה שעבדיו ידעו שהצום הוא כתוצאה מבקשת החנינה, ולא צום כמטרה בפני עצמה להרבות זכויות כמו שבארנו בהנ"ל. שאם כן לא היו מבקשים ממנו זאת. עוד ניתן להבהיר – שישנה תענית של כפרה והרביית זכויות, וענין כזה אין ראוי להתנותו. אדרבה, אם ימות החולה עדיין יש לזה מקום (אולי אף יותר), זו היא תעניתו של כל אדם.

לעומת זאת תעניתו של דוד המלך היתה תענית של בקשת חנינה, כלומר תענית המתבקשת כלווי לבקשת החנינה, ועם הסתלקות הטעם לחנינה – במות הילד – מסתלק הטעם לתענית. ולכן דוד לא השלים, ועיין כעין זה ב"פחד יצחק" על יוה"כ מאמר אי פרק ב' לענין גדר שביתת העשור!

לברור שיטת הרמב"ם – הסובר שאם מת אין צריך להשלים התענית – נעייין ברא"ש בפרק ראשון הלכה ו'.

הרא"ש מביא את קושית הראב"ד על הרמב"ם בעניין.

מדוע שונה תענית צבור על הגשמים שאם נענו, לפני חצות, מפסיקין להתענות – כמו שפסק הרמב"ם בהלכות תעניות (פרק אי הלכה ט"ז), וז"ל: "צבור שהיו מתענין על הגשמים וירדו להן, אם קודם חצות ירדו, לא ישלימו, אלא אוכלין ושותין ומתכנסין וקוראין הלל גדול" – ואילו אם נענה על החולה צריך להשלים התענית?

עונה הראב"ד: "דשאני תענית גשמים, דכיון שירדו להם גשמים כל צרכן, שוב אין להן צורך בזה הפעם, אבל צרה אחרת כל שעה צריך רחמים שלא תחזור..." עכ"ל.

הראב"ד לא חילק בין צבור ליחיד, אם כן מובן שבין צבור ובין יחיד שנענו בצרות אחרות (חוץ מגשמים) משלימים התענית. לפי סברה זו מובנת שיטת הרמב"ם הסובר כפשט הגמרא, שנתרפא דוקא, והיינו משום החשש שמא יחזור החולי, ואילו כשמת לא משלים שטעם זה לא שייך כלל.

אולם לעומת הראב"ד חילק הרמב"ם בין יחיד ובין צבור שנענו בצרות אחרות, כמו שכותב "המגיד משנה" בהלכה ט"ז וז"ל: דין המשנה בירדו להם גשמים, וסובר רבינו דה"ה בכל צרה שהצבור מתענין, אם עברה קודם חצות אין משלימין תעניתן, אבל יחיד ודאי משלים תעניתו, והטעם משום דטרחא דצבורא טפי הקלו".

סברה זו עוסקת, כאמור, במקרה שנענו. אבל במקרה שמת יסביר הרמב"ם כמו הראב"ד שכיון שלא שייך שתחזור המחלה לא ישלים וכן הדין בצבור.

לגבי צבור אפשר להוסיף סברת הרמב"ם ב"מגיד משנה" שמשום טרחא דצבורא לא ישלימו.

הרא"ש עונה על שאלת הראב"ד כך: "ני"ל לחלק בין ציבור ליחיד דצבור צריכין להלל ולהודות מתוך שמחה ובכרס מלאה אבל יחיד משלים תעניתו".

לפי סברה זו במקרה שמת החולה הצבור צריכים להשלים משום שאין שייך להודות, וכן היחיד, משום שלדעת הרא"ש יחיד משלים כל התעניות אם לא התנה, משום שקיבל עליו תענית סתמא. וכן פסק השו"ע או"ח (סימן תקס"ט סעיף א', ועיין ב"מגן אברהם").

יהי רצון שתענית הצבור, שקבלנו על עצמנו לאור המצב, שהתחלנו גם השלמנו בע"ה, תרבה את זכויותינו ותהיה בבחינת "הצם...על הצרה ועברה".

נכתב לרפואת מרים כהן בת זוהרא

